

єдиниць, а також інтерпретувати порядок розміщення слів, емпатическу нерасчлененність предложения и важность логического ударения.

Ключевые слова: односоставные именные предложения репрезентации, грамматическое значение, грамматические категории, функционально-семантические категории, эксплицитный/имплицитный способ выражения.

Vitruk Nadiya. Specificity of Grammatical Meaning of Composite Sentences of Representation. The article analyzes the means of expression of those grammatical and functional-semantic categories, which altogether reflect the specifics of grammatical meaning of composite sentences of representation; the viewpoints of many foreign and Ukrainian linguists were grounded. For a long time they were trying to figure out the peculiarities of presentation of basic grammatical categories in the nominative constructions – predication and modality, unexpressed explicit categories – time and subject, were trying to determine the presence / absence of category of person and forms of expression (by morphological and syntactic methods) of functional-semantic category of entity, the meaning of which plays almost the most substantial role in the formation of a separate type of composite nominal syntactic units and interpret the order of words in a sentence, emphatic unity and the importance of logical stress.

Key words: composite sentences of representation, grammatical meaning, grammatical categories, functional-semantic categories, explicit/implicit means of expression.

УДК 811.161.2'37:821.161.2-3.09

Олександра Гандзюк

НЕВЕРБАЛЬНІ МАРКЕРИ У ТВОРАХ СТЕПАНА ВАСИЛЬЧЕНКА

У статті йдеться про невербальні маркери у творах Степана Васильченка. Сюди належать такі засоби, як жести, міміка, погляд, постава, рухи тіла. Вони часто поєднуються в різних комбінаціях. Показано, що невербальні маркери виступають системою немовних знаків, які використовують як засіб обміну інформацією між людьми. Наведені імена вчених, які займаються цією проблемою вивчення невербальних знаків. Доведено, що кінетичні невербальні знаки є найважливішими у спілкуванні. Аналізуються основні групи невербальних маркерів. Досліджено поширеність маркерів у тексті твору. Показано, що постава теж має комунікативний сенс і репрезентує не тільки душевний стан людини, але і її наміри та налаштованість на розмову. Робимо висновки про те, що у тво-

рах Степана Васильченка домінують невербальні маркери із значенням виразу очей. Багато тут також маркерів із значенням рухів інших частин обличчя.

Ключові слова: мовлення, комунікація, засіб обміну інформацією, культура спілкування, невербальні маркери, кінетичні невербальні знаки, групи невербальних маркерів.

Постановка проблеми та її значення. Комунікацією називається цілеспрямований процес інформаційного обміну між двома й більше сутностями за допомогою певної семіотичної системи [4, с. 552]. І комунікація, і людська думка репрезентується вербальними і невербальними маркерами [3, с. 63]. Зокрема, невербальний маркер фіксує поведінку, зовнішність, рухи індивіда. У ньому наявна інформація, яка має здатність декодуватися іншим індивідом або через свідоме використання їх адресатом у вигляді сигналів, або навіть усупереч його бажанню [5, с. 351]. Актуальність невербальних маркерів виявляється в тому, щоб 1) регулювати перебіг процесу комунікації, створювати психологічний контакт між партнерами; 2) поглиблювати передавані словами значення, направляти тлумачення словесного тексту; 3) виражати емоції й реагувати на ситуацію. Побутує думка, що більше половини міжособистісного спілкування відбувається саме завдяки використанню різних невербальних знаків. Коли йдеться про невербальну комунікацію, використовують також термін «невербальна поведінка», вносячи в це поняття значення поведінки індивіда-передавача певної інформації без стосунку до того, усвідомлюється це індивідом чи ні [7, с. 3].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Розв'язок проблеми невербального спілкування знаходить значне місце в підручниках Ф. С. Бачевича «Основи комунікативної лінгвістики» [1] і «Вступ до лінгвістичної прагматики» [2]. Зокрема, автора відзначає, що невербальні засоби спілкування (невербаліка і паравербаліка) є рівноправними складниками міжособистісної інтеракції, носіями значної кількості прагматичної інформації. У лінгвістичній літературі певний час фігурували дані, які свідчили про те, що різноманітні невербальні сигнали в особистісному спілкуванні несуть 60–80 % інформації. Новітні дослідження коригують ці дані: співвідношення вербальної та невербальної інформації коливається в таких межах: 60 % – інформація вербальна, 40 % – інформація невербальна. У будь-якому разі значна частина комунікативних смислів в інтеракції особистостей передається за допомогою невербальних засобів спілкування. Але оскільки

кожен автор послуговується різними невербальними маркерами для характеристики своїх героїв, тема нашого дослідження є актуальною.

Мета і завдання статті. Метою дослідження є ґрунтовний аналіз невербальних маркерів у творах Степана Васильченка. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: виявити невербальні знаки в тексті роману, визначити групи за значенням, проаналізувати їх поширеність у тканині твору.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів. У творах Степан Васильченка показано такий невербальний засіб, як вираз обличчя персонажа. Завдяки цьому засобу дуже чітко можна декодувати настрій літературного героя, прочитати його душевний стан: *«Буду робити, буду годить, то і в чужих людей не загину»*, – думає вона, і *личко її стає поважне, суворе* («Волошки»); *Каменотесигнулися, як тяжко покривджені, і перебільшено кривили плаксиві обличчя* («Оксана»); *Іван осунувсь, насупившись, гасячи в очах п'яну пристрасть* («Відьма»); *Зашарілось лице у Івана, очі сп'яніли* («Відьма»); *Соромливо, як селянська дівчина, вона рукавом затулила сполохане лице* («Талант»); *І знову лице в книжку, суворе, непохитно рішуче* («Талант»); *Помалу почала червоніти й зразу, мов квітка, розцвіла – полуменем зашарілась* («Талант»).

Важливе місце у творах Степана Васильченка має хода його персонажів, оскільки характерна хода дозволяє з великою часткою ймовірності дізнатися про людину здалеку, не розглядаючи її особу, і це можна зробити навіть зі спини. Особливо виразно за допомогою її показу можна визначити настрій людини, психологічний і фізичний стан у певний момент: *Поважної ходи Роман не знає: поклич його – підбіжить з підскоком, пошли куди – подасться так, що тільки пісок закурить* («Роман»); *Щур стомлений, сумний, усилу волочає ноги; сів на краєчку на лавочці, мовчить* («Оксана»); *І диво зчинилось: не одтуляючи руки од лиця, несподівано, боязко дрімнула вона червоним чобітком і попливла – тихо, як по воді* («Оксана»); *Спотикається, за слізьми дороги не бачить* («Відьма»); – Гм... – *Максим ізсунувся з печі, зачапав швидко по хаті, зашарудів нетерпляче у запічку* («Відьма»); *Катря заметушилась в темряві, як звір у клітці* («Відьма»); *І ходить він так, як дід Танасій, – повагом, легенько перехиляючись із одного боку на другий; так і брови насупить і говорить так, – не зразу, подумавши* («Солов'ї»); *Була в'яла, зразу*

вирівнялась, виструнчилась, – зашарілось обличчя, **пішла** схвильована **молодою бадьорою ходою**, тільки віття шелестіло («Солов'ї»); **Боязко підійшла** до столу й, спустивши додолу очі, подивилась пильніше і промовила стиха, лукаво («Солов'ї»); **Виходить поважно**, держиться суворого ділового вигляду, а в очах цікавість аж світиться («Талант»).

Рух брів персонажа у творах Степана Васильченка наділені однотипним вираженням значення. За їх допомогою автор передає поганий настрій дійового героя: **А навіщо тобі книжка?** – спитав він, **насупивши ріденькі брови** («Роман»); **Візьмуться іскрою старі очі, насупляться брови та й знову розправляться**, і сяє в очах уже журний блиск, а голос оддається щиро і тепло («Оксана»); **Не помічала того, що в очах у Микити крізь сльози одсвічувало щось суворе й зле, що брови нахмурені й лице зблідле** («Солов'ї»).

Важлива роль в аналізованих творах належить поглядові. Ним можна передати напрям руху очей: **Василь Іванович скосив набік заскалене око й закусив губу** («Мужицька арифметика»); **Стоять рядочком семінари, пустили очі по долівці** («Оксана»); **Дівчинка убік показала очима** («Мужицька арифметика»); **Обвела упертими, тоскними очима хату** («Відьма»); **Катря кинулась, мов тільки що почувла, розплющила широко очі** («Відьма»).

Вираз очей чи не найкраще дозволяє показати те, що відбувається в певний момент у душі людини. Саме очі людини найчастіше приковують до себе нашу увагу. І якраз з погляду можна дізнатися навіть те, правду вона каже чи обмаює, а також її ставлення до співрозмовника. Уміння розшифрувати погляд співрозмовника допомагає розібратися в самій людині. Тому у творах Степана Васильченка показ погляду відіграє важливу роль: **Антін, дочитавши задачу до краю, підняв червоне від натуги лице й веселими очима оглянув слухачів** («Мужицька арифметика»); **Діти витерли рукавчатами носики й подивились на неї великими смутними очима: мовляв, хто його знає** («Мужицька арифметика»); – **Шкуру на тобі спуцу!** – **подивилась грізними, злими очима** («Волошки»); **Суворо насуплені її оченята почали прояснюватись знову** («Волошки»); **«Чого роти пороззявляли?» – суворо знизує він їх очима** («Оксана»); **Допитливо позирав на кожного директор** («Оксана»); **В темному кутку блиснуло щось хижими гарячими очима** («Відьма»); **Повернула голову,**

глянула похмурим оком («Відьма»); Мати сидить на призьбі, Микита стоїть навпроти, схилившись на кий, зажурилим оком позирає на верх хати («Солов'ї»); Колись Андрій глянув на неї лагідненько – і вже розквітли з того в дівочому серці буйні надії («Солов'ї»); Колись Андрій глянув на неї лагідненько – і вже розквітли з того в дівочому серці буйні надії («Солов'ї»); Голосно кашлянув, голосно говорив, чогось дуже блискучий огник стояв у карих, гарячих од сорому очах («Солов'ї»); То соромливо всміхається, то мрійно зведе перед собою засмучені очі й шепоче щось губами («Волошки»).

Важлива роль в обміні прагматичними смислами належить очам. Контакт очима може бути носієм низки семантико-прагматичних смислів: готовності до комунікації; пригнічення волі або впливу на іншого; бажання налагодити контакт й отримати інформацію; необхідність передати певну інформацію, натякнути на неї іншим [1, с. 206]. Зображення зміни в погляді також дозволяє багато дізнатися про персонажа: *Суворо насуплені її оченята почали прояснюватись знову («Волошки»); Дитячого виразу – як не було: з очей визирнув звір – хижий, сполоханий («Відьма»); Одразу погляд одмінився, став певний, твердий як криця («Відьма»); Микита раптово підняв голову: очі раптово насторожились («Солов'ї»); – Дозвольте, якому дяковичу? – прищурені, запліснявілі очі Качанові підозріло впилися в Микиту («Солов'ї»).*

Руки очима дозволяють Степанові Васильченкові прослідкувати за напрямом думок своїх героїв: *– До панночки? – браво підморгує він Щурові. – Так-так... – Весело осміхається («Оксана»); Дме патлатий у трубу, надувся, топчеться ногами, як коняка в топчаку, й веселим оком підморгує танцюрам («Оксана»); Очі боязко одлинуть далеко-далеко, потім знов підпливуть до самого лиця, осміхається як до свого («Оксана»); Мар'яна помалу знизу підвела на його очі, подивилась пильніше і промовила стиха, лукаво («Солов'ї»); Настя нерішуче звела на неї очі («Солов'ї»); У порозі зупинився, саркастично зажмурило око («Талант»); Зводить на їх заплакані, зацікавлені очі («Чайка»); Очі Андрія спалахнули обуренням, далі поїнялися глибоким жалем («Талант»).*

Інтенсивність вияву погляду уможливорює побачити зацікавлення в чомусь персонажа: *Парубки пильно розглядали по хаті («Солов'ї»).*

Сміх також виступає невербальним маркером, за допомогою якого можна передати почуття. Посмішка та сміх теж займає неабияке місце у творах Степана Васильченка. Вона показує не тільки вияв настрою героя, а й щирість чи нещирість почуттів: *Хлопчик приплющив очі й радісно засміявся* («Мужицька арифметика»); *Потім тихенько захихикав* («Мужицька арифметика»); *Схилилась другій на плече, дивиться, осміхається до Щура привітно й лукаво* («Оксана»); *Іде до гурту прилизаний, черевички аж блищать ради свята, осміхається улесливо й єхидно* («Авіаційний гурток»); *Хлопці кусали губи: од сміху їм рвало груди, виступали на очі сльози, як роса, проте всіма силами кріпились* («Оксана»); *Стеребившись на ослін, дивився через голови бурсаків служник Яківець, маленький, як Закхей – розкрив рота, завмер* («Оксана»); *Встав, скривився, розгинаючи натруджену спину* («Солов'ї»); *А він ніби того й не помічає: ручки заклав за спину, стулив губки, дивиться такий добрий, улесливий, хоч до болячки клади його* («Авіаційний гурток»).

Рухи головою дуже чітко передають настрій персонажа в момент перебігу дії. Як правило, за допомогою цього засобу вдається відтворити негативні емоції героя твору: *Розповідає біду свою Щур, зітхнув, журно головою похитує, та й сам собі вже дивується, чи це насправді йому така туга, чи більше напускає на себе* («Оксана»); *Дивилась Настя на те личко материнським оком і смутно хитала головою* («Солов'ї»); *Настя злякано кинулась і одвернулась* («Солов'ї»); *Підвів голову й серйозно подивився на мене* («Талант»); *Почавши співати жартома, згодом вона схитнула нетерпляче головою, повела плечима, ніби скинула з себе щось зайве, гордо свійнула очима й без жодного вже жарту сміливо зайшлася піснею, виявляючи на диво сильний, чарівного тембру голос* («Талант»); *Проспівала кілька слів, боязко обернулась і замовкла* («Талант»).

Зміна положення тіла в аналізованих творах дозволяє прослідкувати й за зміною настрою персонажа, і показати соціальну рольову гру: *Люди низенько вклоняються йому, і він привітно киває їм головою* («Мужицька арифметика»); *Щур радісно потягається, пригадуючи вчорашній вечір – слова товаришеві він бере за жарт* («Оксана»); *Іван підійшов і з осторогою сів на лаву поруч* («Відьма»); *Далі стрепенувся, кинув на мене пронизливий, гострий погляд* («Талант»).

Важливе значення у творах Степан Васильченка має членування простору. Комуніканти збільшують або зменшують його відповідно до антипатій та симпатій: – *Та геть, не обіймай!* – гнівно зарепетувала, *одпихаючи Івана* («Відьма»); *Далі Качан підсунувся ближче, взяв Мар'яну з обережністю за руку* («Солов'ї»); *Несподівано до плеча горнеться, очі склепила, сама як у огні* («Талант»).

Постава також відтворює стан психіки героя. І її значення можна легко декодувати: *А їй нічого: сидить, як гора кам'яная, нерухома, в поважному спокою, і віє од неї, як од довічних борів Полісся, таємною тишею, чарами-дрімотами, – і злипаються очі, дубіє язик у роті, пересихає од тих чарів* («Оксана»).

До такесичних засобів спілкування відносять і динамічні дотики у формі потиску руки, поплескування по плечах, поцілунку. Такесичні засоби зумовлені багатьма чинниками: професійним статусом партнерів, віком, статтю, характером їх знайомства [6, с. 162]. Потиск руки як психофізіологічний вияв також ужитий в оповіданні Степана Васильченка: *Гаряче стиснули один одному руки* («Авіаційний гурток»).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Невербальні маркери, ужиті у творах Степана Васильченка, дозволяють створювати підтекст, який сприяє розшифруванню інформації, що в той чи той спосіб передається від одного персонажа іншому. Серед невербальних маркерів, використаних у тканині твору, значне місце відводиться погляду, виразові та рухові очей. За його допомогою авторові чітко, точно, колоритно, вагомо передати душевні порухи його героїв. Менше уваги автор виділяє показові жестів і ходи своїх персонажів. Дослідження невербальних маркерів доцільно далі продовжити у плані порівняння їх вираження в інших, жанрово об'ємніших творах Степана Васильченка.

Джерела та література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 344 с. – (Серія «Альма-матер»).
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 304 с. – (Сер. «Альма-матер»).
3. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах : монография / Н. А. Красавский. – М. : Гнозис, 2008. – 374 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2008. – 712 с.

5. Социальная психология : учеб. пособие / отв. ред. А. Л. Журавлев. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – 351 с.
6. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник. – 3-тє вид., виправл. і допов. / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – К. : Алерта, 2012. – 696 с.
7. Riggio R E. Applications of Nonverbal Communication / Ronald E. Riggio, Robert S Feldman. – Mahwah ; New Jersey ; London : Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2005. – 310 p.

Гандзюк Александра. Невербальные маркеры в произведениях Степана Васильченко. В статье говорится о невербальных маркерах, используемых в произведениях Степана Васильченко. Сюда относятся такие средства, как жесты, мимика, взгляд, поза, телодвижения. Они часто объединяются в различных комбинациях. Показано, что невербальные маркеры выступают системной неязыковых знаков, которые используют в качестве средства для обмена информацией между людьми. Названы имена ученых, занимающихся проблемой невербальных знаков. Доказано, что кинетические невербальные знаки очень важны в общении. Анализируются основные группы невербальных маркеров. Изучена распространенность маркеров в тексте произведения. Показано, что поза тоже имеет коммуникативный смысл и представляет не только душевное состояние человека, но и его намерения и расположенность к разговору. Приходим к заключению, что в произведениях Степана Васильченко доминируют невербальные маркеры со значением выражения глаз. Много в романе маркеров для обозначения движения и других частей лица.

Ключевые слова: речь, коммуникация, средство обмена информацией, культура общения, невербальные маркеры, кинетические невербальные знаки, группы невербальных маркеров.

Handziuk Oleksandra. Nonverbal Markers in the Works by Stepan Vasil'chenko. The article deals with nonverbal markers in the works by Stepan Vasil'chenko. There are such mean like facial expressions, gestures, posture, body motions. It often combines in various combinations. Nonverbal markers are the system nonverbal signs which are used as the means of exchange of information among people are showed. The names of scientists involved in the problem of nonverbal signs are given in this article. Kinetic nonverbal signs are most important in communication is proved. The main groups of nonverbal markers are analyzed. Spread of markers in the text of this novel is considered. Posture also has communicative sense and represents not only moral status of the person but show the desire to speak. In the works by Stepan Vasil'chenko dominants the nonverbal markers with denotes the expressions of eyes persons is concluded. There are more nonverbal sings with the meaning of moving of face.

Key words: language, communication, means of exchange of information, culture of communication, nonverbal markers, kinetic nonverbal signs, groups of nonverbal markers.